

RENDSZERVÁLTÁS, POLITIKAI MORALITÁS, LEGALITÁS*

Ebben az előadásban nem törekszem arra, hogy a rendezvény címében megjelölt problémát önállóan tematizáljam. Komolyan veszem azt a körülményt, hogy a Fundamentum legutóbbi számáról rendezett beszélgetésen veszünk részt. Főleg kritikai megjegyzéseket teszek az adott kötetben megjelent tanulmányokról.¹ Nagyonbbrészt a jogelméleti igényű szövegekkel foglalkozom majd, vagyis Horkay Hörcher Ferenc és Szigeti Péter írásával. Alkalmanként utalok a rendszerváltás értelmét taglaló szövegekre is, a leggyakrabban Csizmadia Ervin hozzászólására, amelyet nagyon sok vonatkozásban problematikusnak tartok. Ám a problematikus mozzanatokból csak azokat emelem ki, amelyeknek analitikai relevanciája is van, tehát nem válaszolok a rendszerváltás értelmének kérdésére. (Egyébként az, amit a *Szembenézés a múlttal* fórum keretében Gerő András kifejtett, elég közel esik az én elképzeléseimhez.)

Amint az majd kiderül, kritikai megjegyzéseim körvonalaznak egy politikai filozófiai, azon keresztül pedig egy jogelméleti koncepciót, olyat, amelyet a mérsékelt államról szóló könyvünk megírása során dolgoztam ki,² részben szerzőtársaimmal együtt, részben velük vitatkozva. Úgyhogy itt nem megyek bele a finomabb részletekbe, csupán utalok erre a háttérre.

A POLITIKAI KÖZÖSSÉG MORÁLIS ALAPJAI

A rendszerváltás, még ha csak a politikai intézményekre gyakorolt hatásaira összpontosítunk is, sok elméleti problémával terhes. Ezek közül azonban talán az a legfontosabb, hogy a rendszerváltásnak egy életképes politikai közösség intézményes létfeltételeit kellett megteremtienie. Mert az előző „rendszerben” ezek nagyonbbrészt hiányoztak. A rendszerváltás politikai filozófiai megítélését az határozza meg, hogy a folyamatot mennyire látjuk sikeresnek a feladat teljesítését illetően.

Ebben a tekintetben a magam részéről igen pozitívan ítélem meg a rendszerváltást. Ezt a pozitív meg-

ítélést azonban egy sor kevésbé pozitív véleménnyel szemben kell védelmezni. Közéjük tartozik Horkay Hörcher Ferenc véleménye is, amely a rendszerváltást lezáratlan, azaz sok tekintetben még hiányos politikai folyamatként láttatja. Horkay Hörcher a hiányosságok megnyilvánulásaként ábrázolja a politikai közösség tagjainak meglehetősen visszafogott politikai aktivitását, és persze az igazságtétel kérdéseinek krónikus megoldatlanságát is.³ Ennek okait boncolgatja, és erre kínál egy igen eredeti megoldást. Ezúttal kifejezetten Horkay Hörcher helyzetértékelésével foglalkozom, megoldási javaslatát („a rendszerváltás alapdokumentumának” kidolgozását⁴) egyáltalán nem taglalom, mivel annak megítélése nagyban függ attól, elfogadjuk-e az alapját képező helyzetértékelést és annak analitikai implikációit. Márpedig éppenséggel a helyzetértékeléssel, kiváltképpen pedig a helyzetértékelés analitikai implikációival szállok vitába.

Horkay Hörcher olyan demokratikus „ideológiát” kér számon a magyar politikai intézményeken, amely a nép politikai aktivitását állítja a középpontba.⁵ A magam részéről azt gondolom, hogy a modern demokráciák megértését nem szolgálja jól az ilyen megközelítés. A modern demokráciák szerintem a mérsékelt állam modern formáját jelentik. A törvények által biztosított szabadságot állítják a középpontba: a *joguralom működését* kínálják.⁶ A nép ebben a szervezetben egyrészt úgy játszik szerepet, mint az autoritativ felhatalmazások végső alapja, másrészt pedig úgy, mint annak az eljárásnak az egyik konstitutív tényezője, amelyben a szabadságot biztosító törvények megszületnek. A modern demokráciák nem a népakarat érvényesítéséről szólnak, hanem arról, hogy milyen eljárással hozzunk létre olyan törvényeket, amelyek autoritását senkinek nincs komoly oka kétségbe vonni. „A demokrácia *eljárás*i feltételek együttese. Azt állapítja meg, milyen úton kell a rendszer szabályainak keletkezniük, átalakulniuk, illetve megszűnniük ahhoz, hogy kötelező érvényesülést senki ne sérelmezhesse.”⁷ Ebben a folyamatban a nép politikai aktivitása kétségkívül jó dolog (fokozza a részvételi elv igazolójerejét), de nem olyasmi, amit az intézményeknek kifejezetten biztosítaniuk kelle-

* Az alábbi szöveg a *Köztársaság és jogállamiság* című miskolci egyetemi rendezvényen elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata.

ne. Ez egészen egyszerűen nem tartozik a kompetenciakörükbe. (Mert az már a politikai életforma propagálása volna.)

Egy olyan berendezkedés esetében, amely a modern demokráciák által lehetővé tett szabadság feltételei között működik, a politikai intézmények szempontjából a honpolgári elkötelezettség mércéjévé csakis a törvények betartása tehető. Mivel a politikai közösség tagjait nem közös erkölcsi meggyőződések kapcsolják össze, csak egyetlen kifogástalan lehetőségük van arra, hogy megadják, amivel tartoznak egymásnak: hogy betartják az egyébként igazolt törvényeket.⁸ Köztük azokat is, amelyek lehetővé teszik a törvényekkel kapcsolatos kifogásaik és javaslataik előterjesztését, vagy akár azt, hogy politikai testületekbe jelöltsésként magukat.

A Horkay Hörcher Ferenc által felvetett problémák rámutatnak annak fontosságára, hogy megvizsgáljuk azokat a morális alapokat, amelyeken a politikai közösségek létezése alapul. Ez a kérdés hosszú idő óta meglehetősen elhanyagolt a politikai filozófiában, pedig sem a politika- és társadalomtörténeti, sem az intézményelméleti reflexiók nem képesek kellő világossággal tisztázni. A régiek (Arisztotelész vagy Rousseau) válaszaik problematikusak. Olyannyira, hogy még az újabbakat is félreviszik valamelyest.⁹ A régiek ugyanis szoros morális kapcsolatokat feltételeztek a politikai közösség alapjainál. Olyan közösségekben gondolkodtak, amelyek jól meghatározható közös életformák megvalósításán munkálkodnak. Ezzel pedig olyan feltételeket határoztak meg, amelyeket a modern politikai közösségek nem képesek teljesíteni.

Több összefüggésre is rá lehet mutatni ebben a vonatkozásban. Most csak kettőre hívnám fel a figyelmet. Az egyik az, hogy a modern politikai közösségek számára nem járható út a „materiális értékközösségen” alapuló politikai kapcsolatok kialakítása (ami az antik *poliszt* és a középkori keresztény *oikumenét* is jellemezte). A modern politikai közösségeknek az ésszerű pluralizmus¹⁰ feltételei között kell a szükséges mértékű lojalitást és szolidaritást megteremteniük. A másik összefüggés, hogy fenntarthatatlanná váltak a „kettős társadalom” különböző modelljei,¹¹ amelyek pedig igen fontos szerepet játszottak a történelemben. A kettős társadalom esetében a politikai közösség csak a társadalom egy részére terjed ki. Ez leegyszerűsíti a politikai folyamatokat, hiszen azoknak az érdekeit, akiket a politikai közösségen kívül helyeztek, nem kell konstitutívnak tekinteni. Ilyen kiszorított csoportot képeztek különböző időkben a rabszolgák, a jobbágyok, a gyarmati népek, sőt, bizonyos értelemben a nők is. (Legalábbis a jobbágyfelszabadításig Magyarország is a kettős társadalom

egyik példája volt.) A modernitás ezt a helyzetet alapjaiban változtatta meg. A politikai emancipáció folyamatai lényegében kizárták, hogy maradjanak olyan jelentős társadalmi csoportok, amelyek politikai igényei nem is lehetnek konstitutívak.

Mindkét tényező tovább bonyolította azokat a feltételeket, amelyek mellett egy politikai közösség morális alapjait meg lehet szilárdítani (elméletileg pedig meg lehet világítani). Az előbbi azért, mert leszűkítette a politikai közösség legitimálását lehetővé tevő morális indokok körét. Az utóbbi pedig azért, mert fokozta azt a hatást, amelyet az életformák pluralitása gyakorol a közösség politikai életére.

Eppen ezért súlyosan félrevezető, ha (ahogy azt Csizmadia Ervin teszi¹²) valamiféle „közösségépítő” munkát kérünk számon a politikai rendszeren vagy akár a politikusokon. A modernitás alaphelyzete ugyanis éppenséggel annak nem hagy helyet, hogy olyan „materiális” értékközösséget építsünk, amely a modern politikai közösségeket képes lenne tartósan egyben tartani. Ehhez nincsenek elég erős közös hagyományok, nincsenek elég erős közös erkölcsi meggyőződések. Minden ellenkező híreszteléssel szemben még a demokrácia iránti elkötelezettség sem ilyen. A demokrácia modern formája éppenséggel meghátrálás az életformák pluralitásának „axiológiai” következményei elől. Olyan emberek közösségét hozza létre, akik egymással szemben óriási szabadságot élveznek a jó életre vonatkozó felfogások, illetve az egyéni és közösségi életcélok vonatkozásában. Sőt, az egyéni és a közösségi életük megértésében megjelenő narratív tudás tekintetében is. Ha van közös értékalap egy modern demokráciában, akkor az abban áll, hogy bizonyos emberek alapvető erkölcsi és politikai nézeteltérések dacára is képesek egymást honfitársaknak tekinteni. Csak azok tarthatnak fenn együtt alkotmányos demokráciát, akik erre képesek. A rendszerváltás történetének egyik tapasztalata éppen az, hogy a mi politikai közösségünk is eljutott a jellegzetesen modern politikai közösségek formájának felvételéig.

Mindezekre tekintettel Horkay Hörcher Ferenc talán túl erős követelményeket támaszt, amikor azt állítja, a politikai közösségnek rendelkeznie kell az elsődleges értékek közösségével.¹³ Nehéz egyetérteni azzal a törekvéssel, hogy ennek az értékközösségnek a megteremtését tegyék a rendszerváltás mércéjévé, aztán azon az alapon, hogy nem valósult meg az így felfogott „közösség”, *értékhianyos rendszerváltásról* beszéljünk. Nagy a veszély, hogy ennél értéktelítettebb rendszerváltás időszerűtlen és kilátástalan intézményes megoldások csapdájába ejtett volna bennünket.

Horkay Hörcher Ferenc felhívja a figyelmet Sólyom Lászlónak arra az állítására, hogy a rendszervál-

tás nyomán Magyarországnak „értéksemleges” alkotmánya lett.¹⁴ Horkay Hörcher ezt a semlegességet láttatja ürességként, értékhiányként.¹⁵ Pedig Sólyom László állítása félrevezető, Horkay Hörcher állítása pedig kifejezetten téves. Az a semlegesség ugyanis, amelyre Sólyom gondolhat, értéktételezések egész sorát magában foglaló morális állásponton alapul. Vagyis egy olyan alkotmányra utal, amelyben nagyjából annyi politikai „érték” rejlik, amennyit a modernitás alaphelyzete megenged.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a politikai igazságosság kérdését nem kell vagy nem lehet felvetni azzal az intézményrendszerrel kapcsolatban, amelyet a rendszerváltás létrehozott. Abban egyetérték Horkay Hörcher Ferencel, hogy valami baj van az Alkotmánybíróságnak azzal a fontos kijelentésével, hogy „a mindig részleges és szubjektív igazságosságánál a tárgyi és formális elvekre támaszkodó jogbiztonság előbbre való”.¹⁶ De nem azért szörnyű ez a mondat, mert vállalja az emberek igazságosságigényének kielégítéséről való lemondást. Inkább az a baj vele, hogy tévedés és önkéntelen félrevezetés rejlik benne. A tévedés az igazságosság és a jogbiztonság szembeállítása. Valójában a jogbiztonság annak az igazságosságnak az egyik alapvető konstitutív mozzanata, amelyet a joguralom alapján szerveződő intézmények egyáltalán nyújthatnak. A félrevezető mozzanat pedig az igazságosság fogalmának differenciálatlan használata. A joguralmi intézmények nem ígérnek senkinek, hogy személyes igazságosságigényt ki fogják elégíteni. Erre egyébként nem is lehetnének képesek súlyos diszkrimináció nélkül. Amire képesek lehetnek, az a politikai igazságosság olyan koncepciójának felvállalása, amely nyújt valamit, ami a közösség minden tagjának fontos lehet – különbségtétel nélkül. Márpedig a Magyar Köztársaság intézményei erre képesek. Így szerintem nincs semmiféle igazságosságdeficit, amivel az intézmények küzdenének.¹⁷

Horkay Hörcher Ferenc a politika és a politikai közösség szikzmájáról beszél.¹⁸ Ám ezt a súlyos állítást valójában nem lehet megalapozni azzal az elemzéssel, amit kínál. Ehhez nem elég, ha a parlamentáris demokrácia valamiféle „ideológiájára” hivatkozunk, de még az sem, ha a politikai részvételt illető politikai, szociológiai tényekre mutatunk rá. Igazából azt kellene megmutatnunk, hogy a közösség politikai moralitása drámai módon eltér a politikai intézmények gyakorlatától. Ezt azonban meglehetősen nehéz kijelenteni olyan intézményekről, amelyek a szabadság feltételei között (önkéntes eszközök alkalmazása nélkül) is képesek békésen integrálni a politikai közösség életét. Márpedig a Magyar Köztársaság politikai intézményeivel éppen ez a helyzet.

Horkay Hörcher Ferenc olyan, republikánus ihletű (de a komunitárius politikai filozófiákból is táplálkozó) koncepció talaján állva értelmezi a parlamentáris demokrácia fogalmát (és értékeli a rendszerváltást), amely valójában nem kínál jó intézményes megoldásokat a modernitás feltételei között.¹⁹ Furcsa módon az a politikai életforma iránti elfogultság, ami megjelenik benne, közel esik a saját felfogásomhoz. A politikai életformát magam is a jó élet kitüntetett formájának tekintem. Ám az, hogy hogyan néznének ki az intézmények, ha az én elképzeléseim szerint alakítanák ki őket, meglehetősen korlátozott relevanciával bír, ha az a kérdés, hogyan alakítsunk ki igazolható intézményeket egy olyan politikai közösség számára, amelyben a legtöbben éppenséggel nem a politikai életformát becsülik a leg többre. A köztársaság ugyanis nem tett senkinek olyan ígéretet, hogy az ő személyes politikai meggyőződéseit tekinti majd mércének. A köztársaság intézményeinek a közösség politikai moralitásához kell kötődniük.²⁰ Éppen ezért igen alaposan meg kell gondolnunk, mi a jelentősége annak, hogy a politikai intézmények gyakorlata eltér bizonyos emberek személyes politikai meggyőződéseitől vagy reményeitől. Még akkor is, ha ezek az emberek biztosak lehetnek abban, hogy meggyőződésükkel és reményeikkel nincsenek egyedül.

KÖZTÁRSASÁG, NEMZET, TÖRTÉNETI TUDÁS

A rendszerváltással kapcsolatban gyakran felmerül, hogy valamiképpen tisztázni kellene az *értelmét*. Nehogy elveszen ez az értelem a rivális értelmezések káoszában. A Fundamentum legutóbbi számában Csizmadia Ervin érvelt erőteljesen ilyen narratív „rendteremtés” mellett.²¹ De némileg más összefüggésben még Horkay Hörcher Ferenc is igényt jelent be „a nemzet történelmi arcát hűen tükröző értékrend” kimondására.²² Azt gondolom, mindaz, amit eddig elmondtam, az ilyen álláspontokra is kiterjeszthető, és arra a következtetésre vezet, hogy az elemzők gyakran túl sokat várnak a történelemtudásról való tudás közösségének megteremtésétől.

A történelemtudásról való tudás és a politikai közösség integrációja közötti viszonyt van egy olyan dimenziója, amely függetleníthető a rendszerváltás kérdéséről. Most nagyjából erre összpontosítok. Az, hogy egy politikai közösség történetileg bontakozik ki és hogy történetileg felhalmozódott életproblémákra is ad valamilyen választ, még nem teszi elengedhetetlenné, de talán még értelemszerűvé sem, hogy az intézményeket vonatkozásba állítsuk egy nép történelmi sorsával. Amire szükségünk van, inkább

az, hogy őszintén gondolhassuk: intézményeink itt és most a politikai közösség aktuális tagjai vonatkozásában igazságosak. Éppen ezért nem kell választ adnunk a politikai közösségben a magyarság történeti létezésének értelmére, és nem kell valamilyen specifikus értékalapot szolgáltatnunk, amelynek talaján a társadalom „igazi” közösséggé szilárdulhat.

Természetes törekvésnek tekinthető, hogy az emberek történeti narratívákba illesztik az intézmények geneziséjét és működését. De maguknak az intézményeknek a szempontjából az ilyen narratívák egyikének sem kell konstitutívnak lennie. Éppen ezért nem világos előttem, mi okunk lenne azért küzdeni, hogy az emlékezés egy közös mintája köré rendezzük az intézmények iránti lojalitást. Vagy hogy azt gondoljuk, az intézmények iránti lojalitás ilyen közös minta függvénye. Magyarországon óriási csaták zajlanak a releváns politikai és történeti narratívák birtoklásáért, ám ezek nem mutatnak valamiféle közös narratív minta elfogadása felé. Az intézmények éppenséggel ennek ellenére is működnek, és az utóbbi években alkalmasnak bizonyultak arra, hogy olyan célok megvalósításához is hozzájáruljanak, amelyeket széles körű egyetértés övez. Talán inkább arra kellene rájónunk, hogy a narratívák uralásáért folytatott harcon nincs mit nyernie a politikai közösségnek.

Az, hogy az intézmények morális tartalma és történeti értelme viták tárgyát képezi, nem arra ad okot, hogy definiáljuk végre a közös értékalapot, hanem hogy ne kössük a rendszerváltás értelmezését kizárólagos érvennyel megfogalmazott történeti narratívákhoz. Hogy fogadjuk el végre ennek az értelmezésnek a pluralitását. Mint fentebb említettem, a modern demokrácia alapja az, hogy emberek alapvető erkölcsi nézeteltérések dacára is képesek egymást honfitársaknak tekinteni. A köztársaság demokratikus jellegével kerül ellentétbe az, aki azt várja az intézményektől, hogy oktassanak ki bárkit is arról, milyen értékalapra támaszkodva tekintse magát honpolgárnak. És félreérti a szerepét az a kormány, amely azt képzei, neki kell megadnia a mércét az ilyen értékszelekcióhoz.

Fontos leszögezni, hogy ebben az összefüggésben a *nemzeti fejlődésre* (vagy „nemzeti minimumra”²³) való hivatkozás is félrevezető lenne,²⁴ mert maga az etnikai nemzet fogalma is problematikus választ ad a politikai közösség morális alapjának kérdésére. Az etnikai nacionalizmus, ami a magyar politikai kultúrában mindmáig komoly szerepet játszik, elvetélt kísérlet arra, hogy egy materiális értékközösség terminusaiban fogalmazzuk meg a politikai kapcsolatokat. Így hát ez is olyasmi, amit a modernitás alaphelyzete elavulttá tett. Sőt, olyasmi, ami eleve elavult megoldásként született meg. A republikánus nemzetfogalom

pedig, amit nem okvetlenül sújtanak ezek a nehézségek, nem játszik érdemi szerepet a magyar politikai kultúrában.

Erre a háttérre tekintettel érdemes egy megjegyzés erejéig kitérni a rendszerváltás és a nemzeti fejlődés közötti összefüggésre. A rendszerváltás köztársaságot hozott létre. Ez a köztársaság a saját alkotmánya szerint sem a történetileg létrejött magyar nemzet állama. Nem arra hivatott, hogy a magyar nemzet politikai törekvéseit betetőzze. Azoknak kinnál koordinációs megoldásokat, akik aktuálisan a köztársaság állampolgárai, legyenek akár magyarok, akár nem, és gondoljanak bármit a nemzetállamról. Ez még akkor is így van, ha a köztársaság polgárainak nagy része a magyar nemzethez tartozik és ha ezért a köztársaság története érintkezik a magyar nemzet politikai történetével. És még akkor is így van, ha könnyen lehet, hogy még a magyar nemzetnek is ez a köztársaság jelenti a legjobb intézményes keretet.

AZ ÖNKÉNYURALMI MŰLT TERHE ÉS A LEGALITÁS PROBLEMATIKÁJA

Eddig alapvetően politikai filozófiai összefüggések közegeiben mozogtam. Azok a viták azonban, amelyek a rendszerváltás kérdéseiről folynak, jogelméleti kérdéseket is érintenek. Ezek közül a legkézenfekvőbb és legvitatottabb az igazságtétel többrétegű problémája. Ebből a problémahalmazból az utóbbi időben az „ügynöktörvény” kérdése vált megint aktuálissá. A Fundamentum legutóbbi számában több írás is feldolgozta az ügynöktörvény körüli törvényhozási fejleményeket, ám ezekkel most egyáltalán nem foglalkozom. Inkább arra a jogelméleti tárgyú elemzésre összpontosítok, amelyet Szigeti Péter adott közre.²⁵ Főleg azért, mert megközelítését alapvetően elhibázottnak tartom, mégpedig kifejezetten jogelméleti szempontból. Jogelméleti érveim azonban egyáltalán nem lesznek függetlenek azoktól a politikai filozófiai megfontolásoktól, amelyeket fentebb felviláglítottam. Először a saját álláspontomat fejtem ki arról, szerintem hogyan érinti a rendszerváltás problematikája a legalitás alapjait, ezután térek ki Szigeti Péter kritikájára.

A köztársaság „politikátörténeti” előzménye olyan „rendszer” volt, amely elnyomta az ország területén élő nép politikai önkifejezési törekvéseit, így az nem definiálhatta magát egy bizonyos formájú politikai közösségként. Egy önjelölt kisebbség tett kísérleteket arra, hogy olyan politikai formát találjon ki, amely akár az ország területén élő nép számára is megfelelő lehet. Ehhez a bizonyos rendszerhez képest a minőség-

gi változást az jelenti, hogy a jelenlegi berendezkedés legalább elvileg felfogható úgy, mint amelyben egy politikai közösség definiálja magát egy bizonyos formájú köztársaságként, mert az ilyen értelemben vett politikai önkifejezést nem akadályozzák elnyomó intézmények. A jelenlegi berendezkedést értelmesebben lehet írni annak jeleként, hogy a politikai közösség hogyan élt a számára biztosított szabadsággal.

Az úgynevezett Súlyom-bizottság a Kádár-rendszer „jogi örökségének” megítélésénél azt a tételt tekintette vezérfonalnak, hogy a Kádár-rendszer nem volt jogállam. (A magam részéről szívesebben beszélnék joguralomról, mert ez a kifejezés jobban megragadja az itt kockán forgó politikai elveket.²⁶) Ám ez a fordulat valójában eléggé határozatlanul ragadja meg a problémát, annak ugyanis legalább két oldala van. Fontos, hogy a joguralom bizonyos értelemben fokozati kérdés. Lehet, hogy bizonyos területeken előre meghatározott törvények következetes alkalmazása jellemző, más területeken viszont nem. A joguralom szempontjából meghatározó lehet, hogy az ilyen területek hogyan viszonyulnak egymáshoz. Ha innen nézzük, a Kádár-rendszer nem volt a joguralom tagadása, mert igenis voltak olyan területek, amelyeken előre meghatározott és nyilvános jogszabályok következetes alkalmazása határozta meg az emberek jogi helyzetét. Minden bizonnyal ilyen volt például a Polgári törvénykönyv terrénuma. Azt kell tehát mondanunk, hogy a rendszer a joguralom szempontjából fogyatékos volt. A rendszerváltásnak ki kellett küszöbölnie ezeket a fogyatékoságokat. Éppen ezért lehettek olyan területek, ahol nem is volt szükség drámai változtatásokra (ezt mutatja a velünk élő Ptk.). És éppen ezért nagy túlzás azt állítani, hogy aki a Kádár-rendszert szolgálta, az egy nyers önkényuralmi rendszert szolgált volna.

A kérdéskör másik oldala, hogy problematikusak voltak a jog autoritásának az alapjai. Az intézményes kereteket egy önjelölt kisebbség alakította ki, és ezen nem sokat enyhít, hogy intézményes megoldásaik nem voltak mindig drámaian elfogadhatatlanok. A rendszerváltás ebben a dimenzióban hozott alapvető változást (sok tekintetben a tételes jog nagyobb átalakítása nélkül is). Újrdefiniálta a legalitás alapjait azzal, hogy megteremtette a demokratikus autoritásigény lehetőségfeltételeit.

Az előbbi dimenzió miatt lehet helye annak, hogy hivatkozzunk a jogfolytonosságra, hogy széles körben érvényesítsük a szerzett jogok védelmét. Persze nem minden vonatkozásban. Helye van itt a „jogi örökség” tartalmi értékelésének – éppenséggel a joguralom elvei szempontjából. Az utóbbi dimenzióban pedig helye van annak, hogy felelőssé tegyük azokat, akik fenntartották egy önjelölt kisebbség uralmát, és

ennek érdekében olyan kényszerintézkedéseket is hoztak, amelyek legalitása súlyosan problematikus volt.

Világos, hogy akik a maguk cselekedeteivel hozzájárultak ahhoz, hogy az ország területén élő népet megakadályozzák a hozzá illő politikai forma kialakításában, felelősek tettükért.²⁷ Kétségtelen, hogy a köztársaságnak számot kell vetnie azokkal a tagjaival, akik mások szabadságának tudatos megsértésével tartottak fenn egy bizonyos rendszert. Nem mellékes ebből a szempontból, hogy a megelőző rendszernek volt egy totalitárius periódusa, hogy még a legjobb időszakában is egy poszttotalitárius rezsim jegyeit viselte magán, és hogy egy alkalommal széles támogatottságot élvező forradalom elnyomásával mentették meg.

Nem vállalkozom arra, hogy ezt a felelősséget jogi terminusokra írjam át, pusztán az elvi lehetőséget ismerem el. Ám, úgy vélem, két összefüggést így is leszögezhetünk. Az egyik az, hogy a felelősségnek több módozata van. Lehettek olyanok, akiket nem érdekelt mások szabadsága azokkal a lehetőségekkel összevetve, amelyekre az elnyomó apparátus tagjaként tehetett szert. De lehettek olyanok is, akik ezt a berendezkedést afféle átmeneti megoldásként fogadták el egy „szabadabb” jövő érdekében. Akadhatnak, akik ott és akkor, az adott körülmények között ezt tartották az elérhető legjobb berendezkedésnek (ugyebar erre hivatkozott Medgyessy Péter). És lehettek olyanok is, akik kényszer hatására váltak egy szabadságelvönő mechanizmus közreműködőivé. Nem mellékes, mennyire voltak helytállóak az előfeltételeik és hogy mennyire voltak méltányolhatók a motívumaik. Ám minden igazolható felelősségre vonás feltétele, hogy igazodjon a felelősség eltérő módozataihoz. (Egyébként erre utal az ügynökvitának az a dimenziója, hogy szinte mindenki elismeri, az ügynökök között is lehettek áldozatok.)

A másik összefüggés, hogy amikor számon kérik a tetteiket azokon, akik egy elnyomó rendszer tagjai voltak, az nem válhat politikai meggyőződéses kikényszerítésévé. A köztársaságban viselt polgári státusnak ugyanis nincsenek ilyen jellegű előfeltételei. Az, hogy a köztársaságot saját alkotmánya demokratikus jogállamként definiálja, mindenki számára megtiltja a demokrácia lerombolására irányuló törekvéseket, aki a köztársaság lojális állampolgára akar maradni. De az állampolgári státusnak nem feltétele, hogy bárkit is demokratikus meggyőzések vezessenek. A felelősségre vonásnak tehát nem lehet tárgya senki múltbéli vagy jelenlegi politikai meggyőződése. Az illegitim vádaskodás terepére lép mindenki, aki másokat azért akar diszkvalifikálni a közéletből, mert valami mellett kiálltak vagy valamihez valahogy „viszo-

nyultak”, hogy valamiben hittek vagy nem hittek. Itt csak a tettek megítélése kerülhet szóba.

Természetesen tudatában vagyok annak, hogy szinte mindenki ettől eltérő álláspontot képvisel az igazságtétel kérdéseiben. Közéjük tartozik Szigeti Péter is, aki történetesen úgy tér el az általam helyesnek vélt felfogástól, hogy elvitatja az ilyesféle jogi felelősség minden elvi alapját. „A győztesek új keletű természetjogias igazságtétel-igénye nem egyeztethető össze a legális uralommal.”²⁸

Szigeti érvelése a következőképpen rekonstruálható. Azt állítja, hogy a *legalitás* és a *legitimációváltás* közötti fogalmi viszony tisztázott.²⁹ Ezt arra alapozza, hogy Moór Gyula szerint azt nevezhetjük legitim jogkezelésnek, ami a tételes jogot betartva valósul meg, és azt nevezhetjük illegitim jogkezelésnek, ami a tételes jogi előírások ellenére.³⁰ Ebben a fogalmi összefüggésben a magyarországi rendszerváltás a legitim jogkezelés példaként jelenik meg, amiből viszont az következik, hogy a jogfolytonosság alternatívája csakis a legalitás alapjainak újraalkotása lehetett volna. Ehhez pedig természetjog kellett volna.³¹ Ott azonban, ahol „természetjogias” érvek nevében áttörik a pozitív jogrendet, nem beszélhetünk jogállamról.³² Tehát ha jogállamot akarunk, nem akarhatjuk az igazságtételt.

Szigeti álláspontjával több gond is van. Nem vagyok biztos abban, hogy nem önellentmondó.³³ Érdekes azonban a legkomolyabb problémára összpontosítani. Arra, hogy a legalitás és a legitimitás közötti fogalmi összefüggés felmutatásánál olyan álláspontot képvisel, amely teljesen elvéteti a legitimitás fogalmának szerepét, éppen ezért igen nehéz lenne jó érveket felhozni mellette.

Szigeti Péter, meglepő módon, Moór Gyulától meríti a legitim és az illegitim jogváltozás közötti különbségtételt.³⁴ Mármint Moór Gyula a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető a legitimitáselmélet számottevő alakjának. Ennek pedig az az oka, hogy a Szigeti Péter által is idézett álláspontja elméletileg meghökkentően sekélyes, lényegében teljesen hasznavehetetlen. Azzal, hogy a legitimitás kérdését a jog tételes szabályainak követésére vagy nem követésére szűkíti, teljesen figyelmen kívül hagyja a legitimitás politikai filozófiai dimenzióját, sőt, még azt is, hogy ez a fogalom nemcsak egy deskriptív mozzanatra, hanem egy igazolási problémára is utalhat. Márpedig a legalitás problémája kapcsán éppenséggel ez az igazolási összefüggés lesz meghatározó. Amikor a legalitás alapjai felől nézve merül fel a legitimitás kérdése, nem a joggal kell legitimálnunk bármit is (a joggal inkább „legalizálunk”), hanem éppenséggel a jogot kell legitimálnunk. Vagyis igazolnunk kell a jog *gyakorlati autoritásigényét*.³⁵ Ha viszont innen nézzük,

a forradalmi természetjogra (mint a jogfolytonosság egyedüli alternatívájára) való többszöri hivatkozás egyszerűen *non sequitur*. A legalitás alapjainak megteremtéséhez (vagy akár megváltoztatásához) megfelelő igazoló érvekre van szükség, amelyeknek egy közösség politikai moralitására kell támaszkodniuk (elvégre a közösség tagjai előtt kell legitimálniuk a jogot). Ehhez nemcsak hogy nem kell okvetlenül természetjog, de a természetjogi érvelés nem is lehet mindig megfelelő (mert világnézeti elkötelezettségek függvényévé teszi a jogi intézmények iránti lojalitást). Így pedig tévedés, ha azt állítjuk, a forradalom és a természetjog (fogalmilag) feltételezik egymást – még a legalitás alapjai szempontjából is.

Kifejezetten a jogelméleti problémák közé tartozik, hogy Szigeti a legalitás alapjainál egyedül arra összpontosít, betartottak-e bizonyos szabályokat, amelyek egy meghatározott ponton érvényességigényt támasztottak. Így viszont fel sem vetheti a szabályok érvényességigényének igazolhatóságát: nála a legalitás nem lehet problematikus. Márpedig miért ne lehetne az?³⁶ Úgy vélem, ez a leegyszerűsítés alkalmatlanná teszi arra álláspontját, hogy elméletileg megragadja a rendszerváltás által teremtett legalitás geneziséét egy poszttotalitárius rendszerből.

Régi probléma, hogy félreértik a jogi folytonosság jelentőségét a rendszerváltásban. Például azt a tényt, hogy a jelenleg hatályos alkotmányt az utolsó „kádárista” parlament alkotta meg.³⁷ Holott nagyjából érdektelen, ki alkotta a törvényeket. Az analitikai szempontból meghatározó tény az, hogy minek folytán állnak fenn. A köztársaság onnan datálható, hogy az alapvető (politikai) szabadságokat megadták az ország lakosainak. Attól a pillanattól fogva minden intézmény arról tanúskodik, a nép hogyan élt ezzel a szabadsággal. Mit fogadott el, fogadott be, minek engedelmeskedik, mit változtatott meg képviselői útján, mit hagyott úgy, ahogy volt, noha változtathatott volna rajta. Természetesen vannak előnyei annak, ha a nép maga küzdi ki azt a szabadságot, amely mellett önkormányzó politikai közösséggé alakulhat. Jótékony hatással lehet például a politikai kultúrára. Nehezen megrendíthető tekintéllyel ruházhatja fel az intézményeket. Ám a politikai szabadság megszerzésének módja nem meghatározó sem a szabadság karakterét, sem a szabadság terjedelmét illetően. Márpedig éppen ez a két tényező bizonyul döntőnek akkor, ha a legalitás alapjainak tisztázásáról van szó.

Sokan nem látják azt a fordulatot, amely valóban bekövetkezett a rendszerváltás folyamatában. Minden drámai eseménysor (forradalmi leszámolás) nélkül is volt itt egy fordulópont, amely döntő módon változtatta meg az intézmények karakterét. (Ez akkor történt, amikor a politikai szabadságjogok gyakorlását

intézményesen lehetővé tették.) Ez a pillanat volt a rendszerváltás. Ezért én meglehetősen értetlenül állok azzal a kérdéssel szemben, hogy lezárult-e már a rendszerváltás, vagy hogy megtörtént-e egyáltalán. Természetesen megvolt, és már igen régen lezajlott. A többi már egy önkormányzó politikai közösség története. Ebben élünk jóval több mint egy évtizede.

JEGYZETEK

1. A szövegben hivatkozott írások a Fundamentum 2003. évi 1. számából a következők: HORKAY HÖRCHER Ferenc: *Az értékhiányos rendszerváltás*, 62–72, SZIGETI Péter: *Legalitás és legitimitás Magyarországon*, 73–78, CSIZMADIA Ervin, GERŐ András, GYÁNI Gábor: [Hozzászólás a „Szembenézés a múlttal” fórumhoz], 39–43, 52–55, 43–49.
2. *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei*, II. *Alapelvek és alapintézmények*, szerk. BÓDIG Mátyás, GYÓRFI Tamás, Miskolc, Bíbor, 2002.
3. HORKAY HÖRCHER: *I. m.*, 64–65.
4. *Uo.*, 70–71.
5. *Uo.*, 64.
6. BÓDIG Mátyás: *Politikai filozófiai jelentésrétegek az alkotmányban*, Állam- és Jogtudomány, 2002/1–2, 17–18; BÓDIG Mátyás: *A demokrácia*, in *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei*, II, id. kiad., 119–121, 125–126.
7. KIS János: *Liberális demokrácia. A kompromisszum-tézis ellen*, in K. J.: *Alkotmányos demokrácia*, Budapest, Indok, 2000, 62.
8. Vö. John FINNIS: *Law as Co-ordination*, Ratio Juris, 1989/1, 102–103.
9. Például Hannah Arendtet is, aki csak egy közösségteremtő alapító aktusról tudta elképzelni, hogy tartósan életképes politikai szerkezetet hoz létre. Lásd Hannah ARENDT: *A forradalom*, Budapest, Európa, 1991, 185–233.
10. Vö. John RAWLS: *Political Liberalism*, New York, Columbia University Press, 1996, 54.
11. A „kettős társadalom” problémájáról lásd Judith SHKLAR: *Politikaelmélet és joguralom*, in *Joguralom és jogállam*, szerk. TAKÁCS Péter, Budapest, Tempus, 1995, 292–293.
12. CSIZMADIA: *I. m.*, 41–42.
13. HORKAY HÖRCHER: *I. m.*, 69.
14. SÓLYOM László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*, Budapest, Osiris, 2001, 692.
15. HORKAY HÖRCHER: *I. m.*, 62.
16. 11/1992. (III. 5.) AB határozat. Vö. HORKAY HÖRCHER: *I. m.*, 64.
17. Ez a következtetés némely vonatkozásban egybeeseg Fleck Zoltán kritikájával, amit egyebek közt éppen Horkay Hörcher Ferencel szegezett szembe. Lásd FLECK Zoltán: *A moralisták ellen*, Élet és Irodalom, 2003. április 11., 3, 10. Ám szeretném elhatárolni magam Fleck kifejezetten dehonesztáló célzatú elemzésétől. Fleck egyebek közt arra jut, hogy Horkay Hörcher antilegalista álláspontot képvisel, amely egyfajta tisztogató dühöt leplez. Lásd *uo.*, 10. Horkay Hörcher azonban nem leplezhet semmit antilegalizmussal, mert álláspontjának semmi köze az antilegalizmushoz. Éppenséggel a legalitás alapjairól beszél a liberálisok és a komunitáriusok közötti politikai filozófiai vita összefüggésében (és tónusában). Egy olyan vitát idéz fel és vonatkoztat a magyar rendszerváltás kérdéseire, amelyet egyébként ideje lenne végigbeszélni. Ezt még akkor is el kell ismernem, ha abban a vitában magam is Horkay Hörcher ellen érvelnék.
18. HORKAY HÖRCHER: *I. m.*, 64–65.
19. Ehhez talán köze van annak, hogy Horkay Hörcher kötődik Hannah Arendt politikai filozófiájához. Arendtet használja például támpontként, amikor a komunitáriusok és a (liberális) szerződéselméletek vitáját újragondolja. Lásd Ferenc HÖRCHER: *Prudentia Iuris. Towards a Pragmatic Theory of Natural Law*, Budapest, Akadémiai, 2000, 39. Ez az újragondolás persze nem a (procedurális) liberalizmus felvállalása felé mutat.
20. A miskolci rendezvényen lefolyt vita arról győzött meg, hogy a politikai moralitás fogalmát nem abban az értelemben használom, mint a legtöbben. Mások többnyire azokra az erkölcsi mércékre utalnak vele, amelyek a politikai cselekvést (kiváltképpen pedig a politikusok cselekvését) meghatározzák egy adott társadalomban. Ezzel szemben én azokat az erkölcsi igazoló elveket foglalom össze a politikai moralitás fogalmával, amelyre hivatkozva egy adott politikai közösségben a politikai intézményeket, illetve azok tevékenységét legitimálni lehet. Az ilyen értelemben vett politikai moralitást nem a politikusok cselekvéseinek erkölcsi értékelésével tisztázhatjuk, hanem többnyire az alkotmány tartalmának és társadalmi szerepének elemzésével.
21. CSIZMADIA: *I. m.*, 39.
22. HORKAY HÖRCHER: *I. m.*, 70.
23. *Uo.*
24. A Fundamentumban lefolytatott vita anyagában Gyáni Gábor és Cszimadia Ervin mutatott hajlandóságot arra, hogy a rendszerváltás kérdését ebben az összefüggésben is felvesse. Lásd GYÁNI: *I. m.*, 46–47, CSIZMADIA: *I. m.*, 43.
25. SZIGETI: *I. m.*, 73–78.
26. A joguralmat nem tekintem úgy, mint ami kifejezetten az angolszász jogfejlődéshez kötődik és valamiképpen a *common law* politikai szerepéről szól. Arra az elméleti hagyományra utalok vele, amely a törvények által korlátozott állam koncepcióját állítja a középpontba. Ennek az elméleti hagyománynak nem olyan kulcsszerzői vannak, mint Dicey, hanem olyanok, mint Arisztotelész és

Montesquieu. Lásd Judith N. SHKLAR: *Politikaelmélet és joguralom*, in *Joguralom és jogállam*, id. kiad., 292–297.

27. A miskolci rendezvényen Bragyova András kételyeit hangoztatta ezzel az állásponttal szemben, és feltette a kérdést, milyen felelősség is lenne az, amiről itt beszéltek: erkölcsi, politikai vagy jogi felelősség. Szerintem azonban ezek nem egymással szembenálló alternatívák. Éppenséggel kontinuitásban vannak egymással, vagyis egy bizonyos módon összefüggnek. A politikai felelősség a politikai moralitáson, tehát az erkölcs egyik részén alapul (az erkölcsi felelősség egyik változatán). A jogi felelősség konstrukcióit pedig a politikai moralitásra lehet építeni.

28. SZIGETI: *I. m.*, 75.

29. *Uo.*, 73–74.

30. *Uo.*, 74–75.

31. *Uo.*, 74.

32. *Uo.*, 75.

33. A szöveg elején ugyanis azzal érvel, hogy a jogállam követelményrendszerét nem lehet ugyanúgy alkalmazni a rendszerváltás előtti jogrendre, mint a rendszerváltás utánira. („Konkrétabban: hogyan mérhető össze a köztulajdonra, a hatalom egységére és az élcspat típusú párt vezető szerepére alkotmányos tételeként is építő államszocialista berendezkedés azokkal a

polgári rendszerekkel, amelyek éppen ellenkezőleg: a magántulajdonra, a hatalommegosztásra és a versengő pártok rendszerére építve legitimálják önmagukat?” *Uo.*, 73.) Ebből mintha az következne, hogy a legalitás alapjai gyökeresen változtak meg. Később azonban éppen a jogfolytonosságra helyezi a hangsúlyt, arra, hogy a rendszerváltás a legitím jogváltozás példája volt – a legalitás alapjainak újrateremtése nélkül. („Ugyanis csak politikai forradalom szülhet egy aktuális új legalitást, amennyiben forradalmi jogtételezéssel a forradalmi jogalkotás új alapjára helyezkedve vállalja egy ilyen helyzet minden következményét. [...] Így [...] nem lehetett egy, csak forradalomban teremthető új legalitás (és új alkotmány) bázisáról indulnia a legitímációját és ideológiáját tekintve egyaránt új hatalomnak. *Uo.*, 74.)

34. *Uo.*, 74–75. A hivatkozás alapja MOÓR Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*, Budapest, Pfeifer, 1923.

35. Vö. GYÓRFI Tamás, HEGYI Szabolcs: *Autoritás és legitimitás*, in *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei*, II. id. kiad., 47.

36. Vö. BÓDIG Mátyás: *Adalékok a jogi érvényesség jogelméleti problémájának tisztázásához*, Jogelméleti Szemle, 2003/1, 12–17. § (www.extra.hu/jesz).

37. Ez Szigeti Péternél is érzékelhető. Lásd SZIGETI: *I. m.*, 74.